

Nebojša Jovanović
Psiholog i psihoterapeut
Osnivač O.L.I. modaliteta⁴

Vertikalno nesvesno i novi mehanizmi odbrane

Sažetak

Ovaj rad se bavi uočenim promenama u Egu klijenata u savremenom dobu, povezujući ih sa promenama u kulturi, savremenom društvu zapadne civilizacije, pod čijim je i Srbija velikim uticajem, promenama u načinu življenja i dominantnom sistemu vrednosti a koje su predstavljene kroz pojmove *represivne*, *narcističke* i *perverzne* kulture. Kada su u pitanju promene u Egu klijenata definisan je pojam *vertikalno nesvesno* koji se, za razliku od *horizontalnog nesvesnog* zasnovanog na mehanizmu *potiskivanja* kao dominantnom odbrambenom mehanizmu, zasniva na mehanizmima *cepanja* i *atomizacije*. Obrađeni su novi mehanizmi odbrane, *mehanizmi izbegavanja spajanja*, gde je dominantan mehanizam koji smo nazvali *parcijalizam*. Ovi mehanizmi odbrane vertikalnog nesvesnog dovode do stanja nesvesnosti povezanosti između svesnih aspekata uma.

Ključne reči: vertikalno nesvesno, mehanizmi odbrane, ego, cepanje, potiskivanje, atomizacija, narcizam, perverzija

⁴ jnebojsa1@gmail.com

1. Uvod

Fokus ovog rada je predstavljanje dve vrste nesvesnih sadržaja čije se držanje izvan okvira svesnosti zasniva na dve vrste odbrambenih mehanizama. Da bismo ih bolje razlikovali, uvedeni su pojmovi koji do sada nisu korišćeni u psihoanalitičkoj literaturi: *horizontalno i vertikalno nesvesno*.” *Vertikalno nesvesno* – nastalo kao rezultat cepanja kao odbrambenog mehanizma, crno-belog doživljavanja, gde su obe strane polarnosti u svesti u određenim trnucima, ali nikada zajedno (jedna drugoj su senka u različitim vremenima) i horizontalno nesvesno – nastalo tako što su nepoželjni delovi ličnosti “gurnuti u podrum” mehanizmom potiskivanja (Slika 1). U zavisnosti od toga da li kod klijenta dominira mehanizam cepanja i njemu pridruženi primitivni odbrambeni mehanizmi (projekcija, introjeksija, negacija...) ili zreliji odbrambeni mehanizmi u kojima dominira potiskivanje (intelektualizacija, racionalizacija, reaktivna formacija, sublimacija...), prilagođavaju se tehnike rada sa klijentom.

Slika 1: Simbolički prikaz vertikalnog i horizontalnog nesvesnog

Izvor: Autor rada

Horizontalno nesvesno podrazumeva da su potisnuti sadržaji prvo bili svesni, ali u sukobu sa našom savešću, Super Egom ili sredinom. Stoga su izazvali anksioznost jer su procenjeni kao nepodobni i potom sklonjeni, potisnuti sa “scene” svesti u podrum nesvesnog. Da ne bi izašli iz tog podruma postavljeni su “stražari” odnosno “Ego cenzura” tj. mehanizmi odbrane koji su

pomoćnici mehanizma potiskivanja: intelektualizacija, racionalizacija, reaktivna formacija, sublimacija... odnosno tzv. *zreliji mehanizmi odbrane*. Horizontalno nesvesno je osnova *neuroza* konflikta jer postoji stalni konflikt između Super Ega i Ida, između potisnutih želja, potreba, emocija koje žele da se oslobode, zadovolje, i naše savesti kao i straha od sankcija spoljašnje sredine. Konflikt podrazumeva ambivalentne, oprečne emocije prema osobama ili aktivnostima na koje su usmerene naše potrebe odnosno *konflikt ambivalencije*. Ambivalentni smo prema *objektima* ljubavi, roditeljima, partnerima, deci, poslu, uspehu, psihoterapeutu sa kojim pokušavamo da izađemo iz tog mučnog stanja...prema svemu. U psihoterapijskoj situaciji se to ispoljava kroz otpore psihoterapijskom radu, kroz smenu pozitivnog i negativnog transfera prema psihoterapeutu, velikog interesovanja za njegovu ličnost u “transfernoj neurozi”, idealizaciji, potom ljutnji i negativnim emocijama prema njemu zbog nezadovoljavanja transfernih potreba. Terapijski cilj je razvoj emocionalne kompetencije koju smo nazvali *tolerancija na ambivalenciju*. (Jovanović, 2013).

Nakon što smo ukratko objasnili pojam horizontalnog nesvesnog dalju fokus ovog rada će bit *vertikalno nesvesno* i mehanizmi na kojima ono počiva, jer smatramo da nije dovoljno objašnjeno u literaturi. Iskustva u radu sa klijentima, naša i mnogih kolega, potencijalno ukazuju na to da je došlo do nekih tipičnih promena u organizaciji Ega klijenata u savremenom dobu koje bi se mogle objasniti pomoću fenomena vertikalnog nesvesnog i smanjenja sintetičke funkcije Ega. Potom ćemo ove promene staviti u socio-kulturalni kontekst dovodeći ih u vezu sa kulturološkim promenama koje bi se mogle razumeti kroz represivnu, narcističku i perversnu kulturu koje će biti detaljnije objašnjenje u drugom delu ovog rada.

2. Mehanizmi odbrane vertikalnog nesvesnog

Za razliku od horizontalnog nesvesnog gde je osnovna odbrana od anksioznosti bila usmerena na potiskivanje Super Egu neprikladnih sadržaja, kod vertikalnog nesvesnog se osoba brani od stvaranja veza između svesnih sadržaja kako ne bi došla u stanje anksioznosti vezane za ambivalenciju, oprečnost, kompleksnost viđenja i doživljavanja objekta. Osoba se štiti od dubljih i realističnih veza sa ljudima, poslom, veza između misli, pojava, odnosno odbija se kompleksnost i razmišljanje. Unutrašnji procesi bi se mogli nazvati drugim imenom – *nepovezivanjem* (nesklonost stvaranju veza, nesklonost razmišljanju) i *atomizacijom* (razbijanje veza koje su postojale u umu). Razdvajamo ova dva procesa jer smatramo da nisu isti. *Cepanje* je aktivan proces izbegavanja ambivalencije razbijanjem veze i odvajanjem pozitivnih i negativnih aspekata objekta u svesti. Razbijanje kompleksnosti na pojednostavljene oprečnosti i stavljanje vertikalnih paravana između tih oprečnosti da bi se u umu stvorio utisak da ne pripadaju istom. *Nepovezivanje* je, pak, sklonost uma nerazmišljanju odnosno ne dovođenju u vezu pojava koje su u stvarnosti povezane.

Kernberg (1967.) detaljno opisuje primitivne mehanizme odbrane i pravi jasnu razliku između potiskivanja i cepanja. Prema njemu cepanje je razvojni prethodnik potiskivanja i nastavlja da deluje patološki kod onih pacijenata koji su pre-edipalno fiksirani i zbog toga takve osobe nemaju mogućnost da formiraju celovite odnose sa objektom niti da uspostave njegovu konstantnost. Dakle, postoje dva opšta nivoa organizacije *Ja*. Prvi je povezan sa pre-edipalnom (vertikalnim nesvesnim), a drugi sa edipalnom patologijom (horizontalnim nesvesnim). Na pre-edipalnom nivou cepanje je glavna odbrambena operacija i poduprto je *poricanjem*, *primitivnom idealizacijom*, *primitivnim obezvređivanjem* i *projektivnom identifikacijom*.

Ovi primitivni mehanizmi povezani sa cepanjem su razjašnjeni u literaturi, jasna je njihova uloga i na koji način podupiru cepanje tako što projektovanjem delova sebe u drugoga, ili introjektovanjem u sebe delova drugog, ili poricanjem postojanja nekog aspekta sebe ili drugoga sprečavaju postojanje oprečnosti u svesti odnosno podrazumevaju konflikt ambivalencije koji se ne može tolerisati. Ovi mehanizmi mogu vremenom razvijati svoje više nivoe i prerastati u zrelije odbrambene mehanizme.

Na primer, primitivno poricanje Kernberg (1967) definiše kao pacijentovu tendenciju da poništi emocionalni značaj neke oblasti svesti koja je u suprotnosti sa onime što on trenutno doživljava. Pacijent je, dakle, svestan činjenice da su u određenom trenutku njegova opažanja, misli i osećanja o samom sebi ili drugima potpuno suprotni od onih koje je imao u nekim drugim trenucima, međutim, ova sećanja za pacijenta nemaju nikakav emocionalni značaj; ona ne mogu uticati na trenutni osećaj. Kernberg (1967) naglašava da „primitivno poricanje podrazumeva da emocije koje se doživljavaju u jednom trenutku bivaju poreknute u nekom drugom. On naglašava da postoji viši nivo poricanja, koji on naziva „negacijom“ i da pri tom emocionalni značaj onoga što je opovrgnuto nikada nije bio prisutan u svesti. Kao da je taj sadržaj, emocija,

„gurnut u podrum“, u horizontalno nesvesno. Niži, primitivniji nivo poricanja podržava cepanje dok viši nivo poricanja teži potiskivanju.

Melani Klajn (Klein, 1934 prema Segal, 1973) je napravila temeljnu reformulaciju pojma mehanizama odbrane, ukazujući na to da mehanizmi odbrane ne samo da štite Ja od preplavljujućih osećanja, nego i predstavljaju organizaciono načelo detetovog mentalnog života (Lerner, 1998). Um deteta funkcioniše tako što jasno razdvaja prijatna i neprijatna iskustva (Grala, 1980.) vezana za neki objekt i smešta ih u razdvojene “fioke” (“dobar i loš objekt”). Prema Kernbergu (1967), cepanje je neizbežan alat kojim dečije “Ja” jasno razdvaja prijatna od neprijatnih iskustava. Pitanje je, međutim, da li je ispravno da to prvobitno stanje uma, prirodne rascepljenosti, podešenosti da se razdvajaju prijatna i neprijatna iskustva, nazivamo istim imenom cepanje kao i kasniji aktivni mehanizam odbrane koji se koriste u stanjima nepodnošljive ambivalencije i kojim se, mehanizmom regresije na rascepljenost, psiha brani od konflikta ambivalencije. Smatramo da naziv *mehanizam cepanja* nije adekvatan za najraniji uzrast. Ono što se dešava na tom uzrastu je stanje *nespojenosti*. Tek sa razvojem sposobnosti da se opaža celovit objekt i sa ambivalentnim osećanjima koje oprečne reprezentacije objekta izazivaju, nesvesnu tendenciju da se one ponovo razdvoje možemo smatrati mehanizmom odbrane, cepanjem.

Još je Frojd (Freud, 1915) govorio o „različitim latentnim mentalnim procesima koji uživaju visok stepen međusobne nezavisnosti, kao da nemaju nikakve veze jedni sa drugima i ne znaju postojanje u nama ne samo druge svesti, već i trećeg, četvrtog, možda neograničenog broja stanja svesti, koji su nama i jedni drugima nepoznata.” Ove tvrdnje, nakon pažljivog razmatranja, zvuče zbunjujuće i kontradiktorno. Govoreći o „latentnim mentalnim procesima koji „ne znaju ništa jedni o drugima“, Frojd implicira *fragmentaciju nesvesnog* (“compartmentalization”). Kako različiti latentni procesi mogu ostati nesvesni jedni drugih ako ne postoje vertikalne barijere unutar nesvesnog? Za početak, “stanje svesti”, po definiciji, nije „latentni mentalni process“, a ipak se čini da Frojd koristi to dvoje naizmenično. Štaviše, ostaje nerazjašnjeno šta je psihička lokacija stanja svesti kada nam je ona „nepoznata”. Može li stanje svesti postojati na nesvesnom nivou, a da se još uvek može nazvati stanjem svesti? Kada govorimo o *vertikalnom nesvesnom* pokušavamo da odgovorimo upravo na to pitanje, pitanje mehanizama koji stvaraju i održavaju takvu fragmentaciju svesti u kojoj su nesvesne veze između pojava kojih smo inače svesni, samo u različitim trenucima i “mentalnim prostorima”. Kako se to različiti mentalni procesi kriju jedni od drugih, zašto se ne povezuju u smislene celine, to je jedna od ključnih tema ovog rada.

Kako bi pokušali da odgovorimo na ovo pitanje želimo da predstavimo u ovom tekstu mehanizam koji nije aktivno, regresivno cepanje, već sprečavanje spajanja. ***Mehanizam izbegavanja spajanja*** je nesvesna tendencija da se izbegava povezivanje osobina, predstava druge osobe, sebe, posla, izbegavanja kompleksnije slike bilo čega – što smatramo posebnim mehanizmom odbrane protiv potencijalne ambivalencije ili preplavlivanja. Odbrana je

postavljena unapred, kao nevoljnost uma da povezuje, slična nevalentnosti kod hemijskih elemenata. Nazvaćemo taj mehanizam **parcijalizam** (ili atomizacija) - sklonost ka nespajanju. Bitno je da razlikujemo mehanizam cepanja nečega što je bilo spojeno, i parcijalizam koji je nesklonost ka spajanju, "kopčanju" informacija. Parcijalizam može biti trajnija odlika nečijeg mišljenja odnosno fragmentiranog stanja uma. U održavanju tog fragmentiranog stanja parcijalizmu pomažu i drugi mehanizmi odbrane, jer mehanizmi odbrane "igraju timski", a za koje pretpostavljamo da su nastali ili pak postali učestaliji kao posledica promena u organizaciji svakodnevnog života modernog doba.

2.1. Pomoćni mehanizmi odbrane koji se organizuju oko parcijalizma

Glavni zadatak ovih mehanizama je da održe i podrže nepovezanost u mišljenju i odnosima. To najčešće čine utičući na pažnju, odvlačenjem pažnje od celine na veći broj nepovezanih delića. U daljem tekstu ćemo ukratko predstaviti i približiti naše ideje novih mehanizma odbrana koji učestvuju u spomenutom procesu parcijalizacije:

- "*Skrolovanje*" (Flowing): Herdi (2023) definiše "flowing" kao "savremeni odbrambeni mehanizam neurotičnog nivoa koji se sastoji se od nesvesnog pristupa aplikacijama na društvenim mrežama i brzo prenošenje (skorolovanje) predstavljenog sadržaja bez svesne pažnje sa ciljem da se privremeno ublaži mentalni stres."

Mogli bismo nazvati i *skrolovanje* po vezama, poslovima, raznim površnim sadržajima po društvenim mrežama "*mentalnim promiskuitetom*". Društvene mreže, gomila lajkova i pratilaca, nepoznatih ljudi, služe zadovoljavanje narcističkih potreba ali bezobjektno. Slična tome je i orijentacija da se ima puno društva, da se bude stalno među ljudima, u velikom broju površnih veza. Stalno punjenje nalik nekoj vrsti "mentalne bulimije", gde zapravo nikada ne dođe do procesa varenja, što kao ishod ima "hroničnu emocionalnu glad".

- *Mehanizam površnosti*: U dubinu odnosa sa bilo kim ili bilo čim se ide do granice kada se pojavljuje ambivalencija, a kad se ona pojavi, beži se na drugi objekt ili temu.

Površnost je jedan od tipičnih mehanizama odbrane od ambivalencije koji, kao mogućnost, donosi adolescencija. Neobično je to da se površnost ne nalazi na uobičajenom „spisku” mehanizama odbrane u psihološkoj literaturi. Površnost je, zapravo, rascepkavanje odnosa na sitne deliće (što nije isto kao i mehanizam cepanja dobrog i lošeg, ljubavi i mržnje). Time se dobija pražnjenje tenzije kroz „veliki broj sitnih rupica”, na više kanala, od kojih ni jedan nema dovoljan značaj. Ovu strategiju bi mogli bliže objasniti frazom: „Od svega po malo, ni od čega dovoljno”. Osoba se ne vezuje za jedan objekt ili delatnost i ne razvija se intenzitet vezanosti koji bi doveo do snažnih emocija ljubavi i mržnje, pa se tako izbegava i konflikt ambivalencije (a time i neophodnost razvoja *tolerancije na ambivalenciju*). Mlađem detetu to nije moguće, jer je zavisno i nema veći broj dostupnih kanala rasterećenja. Adolescentima se širi mogućnost odnosa i načina pražnjenja tenzije, pa mnogi od njih biraju površnost kao zgodan način da se pobege od konflikta ambivalencije. Tamo gde nema snažnog vezivanja za nekoga ili nešto (neku delatnost), nema ni jake ambivalencije.

Verujemo da je zloupotreba mehanizma površnosti jedan od bitnih razloga zbog kojih veliki broj adolescenata ne uspe da razvije sposobnost tolerancije na ambivalenciju, a razvoj ove sposobnosti je kontinuiran, ne završava se u ranom uzrastu, sa razvojem konstantnosti objekta, već se, kao i konstantnost objekta, razvija celoga života (Jovanović, 2013). Jedna od mogućih posledica nedostatka razvoja ove kompetencije jeste da kada dođe vreme za „ozbiljne stvari” kao što su izbor profesije, fakultet, posao, trajna veza, brak, deca... sve veći broj adolescenata suočava sa napadima panike (ili potpuno negira potrebu za razvojem). Dalji razvoj zahteva razvijenu sposobnost da se podnosi frustracija i ambivalentna osećanja koje frustracija izaziva.

- *Mehanizam nerazmišljanja*: Ovaj mehanizam takođe često koriste adolescenti. Nerazmišljanje nije isto što i potiskivanje. Osoba je svesna obe strane svojih ambivalentnih osećanja ali, kada ona dođu u sukob, problem rešava tako što usmeri svoj um na neku treću stranu koristeći *mehanizam zamajavanja* koji je jedan od pomoćnih mehanizama mehanizma nerazmišljanja.

- *Mehanizam zamajavanja*: Primeri korišćenja ovog mehanizma su „blejanje” za kompjuterom, slušanje muzike, gledanje televizije sa očekivanjem da će se „stvari nekako rešiti same”. Za razliku od potiskivanja kojim se neki sadržaji i emocije potiskuju u nesvesno kod nerazmišljanja oni ostaju svesni, ne obezvređuje se jedna strana („nije mi stalo do toga”, „škola je nebitna”), ne negira se („ne postoji problem”), već se, kada se treba opredeliti, doneti i sprovesti odluku, ne razmišlja. Um se okupira nečim trećim i tako se izbegne neprijatnost konflikta. Obično se to izražava rečenicama kao što su „Ma, pusti sada to, ne mogu sada da mislim o tome...”, koje se uključe u situacijama kada nešto treba sprovesti u delo. Osećanje ambivalencije je neprijatno, stvara tenziju koja traži razrešenje i lakše je odbraniti se površnošću i nerazmišljanjem (ako nema neposrednih neprijatnijih posledica).

- *Aktivizam*: odbrambeni mehanizam koji vodi osobu ka tome da naglašava energičnu akciju umesto korišćenja praktičnih strategija za rešavanje problema. Sprema se da radi sve osim onoga što je potrebno, odnosno ono što zahteva razmišljanje i neki ozbiljniji mentalni napor. Tipičan primer toga bi bio student koji umesto da priprema ispit krene odati obavlja razne druge mentalno manje zahtevne aktivnosti (npr. spremanje sobe). Osoba sama sebi izgleda veoma aktivno, zauzeto, kao da se sprema da reši neki problem, zadatak, ali sve te aktivnosti služe da je odvoje od stvarnog rešavanja zadatka stvarajući iluziju aktivnosti.

- *Građenje selfobjektnih, parcijalnih odnosa*: objekt (osoba, posao, sve u šta se investiramo emocionalno) se doživljava kao predmet za zadovoljenje potreba, produžetak sopstvenih potreba. Stvaraju se bezobjektne veze u kojima je objekt kao prostitutka. Uzima se onda kada je osobi potreban i za ono za šta je osobi potreban, ali bez interesovanja za njega kao osobu. Često čujemo na supervizijama psihoterapeuta kako se sve više javlja nova vrsta kontratransfernih osećanja psihoterapeuta na takav način da neki terapeuti stiču utisak da su potrebni, a nebitni (kao i prostitutke). Interesovanje klijenata za ličnost psihoterapeuta je malo, postoji interesovanje samo za funkcije koje obavljaju klijentu. Nema klasičnih transfernih neuroza, bavljenja terapeutom. Kada pojedini klijenti pričaju o problemima u partnerskim vezama navode da se osećaju kao prostitutke. Potrebni za nešto, neku funkciju koju obavljaju drugome, a nebitni kao osobe.

- *Hiperfokusiranje*: fokus na delić nečega bez volje da se uvidi celina, šira slika onoga na šta se osoba fokusirala, nedostatak konteksta. To uglavnom dovodi do polarizovanog mišljenja,

"uskog viđenja" i snažnih emocija koje su pratioci polarizacija odnosno nedostatka celovitosti opažanja. Takve emocije se doživljavaju kao kriterijumi istinitosti u čemu pomaže naredni mehanizam emocionalizacije.

- *Emocionalizacija mišljenja*: istina je ono što osećam, javlja se odbrana od mišljenja, kompleksnosti, povezivanja. Osobe ovo nazivaju "iskrenost" i "spontanost" da bi racionalizovale impulsivne emocije nastale zbog nepromišljanja i uskog, parcijalnog viđenja. Burne emocije postaju kriterijum istinitosti umesto argumenata, znanja i logike.

Bion (1962.) je smatrao da emocije moraju da dožive transformaciju da bi postale materijal za misli. U prvom stadijumu, one su sirov materijal za mišljenje i sanjanje. U drugom stadijumu (koji zahteva dostizanje konstantnosti objekta), osećanja mogu da se ispolje kao znanje i postaju sredstva za razvoj drugih misli i razvoj ličnosti. Afekti, u svojoj informativnoj funkciji, signalizuju i označavaju različite oblike nesaglasnosti (na primer, između prethodnog i sadašnjeg stanja koje se iznenada promenilo, ili između poželjnog stanja i aktuelne realnosti čime nam ukazuju da li je nešto u skladu ili u neskladu). Kada ta neusaglašenost pređe izvestan prag, princip B se uključuje u afekt i deluje tako da umanjuje ili ukida tu informativnu funkciju afekta (ne mogu to da vidim, da čujem, da osećam...).

Emocionalizacija mišljenja je uverenje da su sirove emocije dokaz za istinitost nečega. Na emocionalizaciju mišljenja ljudi često razvijaju i ono što zovemo *neurotični ponos*, ponose se svojom nepromišljenošću i emocionalnim reakcijama smatrajući da to pokazuje njihovu "emotivnost", "autentičnost i iskrenost".

- *Obezvređivanje logike*: logika određuje veze između pojava, a veze se izbegavaju zbog ambivalencije. Logika ima pravila, a pravila su generalizacije. Generalizacije se izbegavaju kao ograničavajuće da bi se veličalo lično iskustvo kao i pravo zadovoljenje potreba koje su parcijalne i neusklađene jedna sa drugom niti sa potrebama za uzajamnim odnosom sa objektom. Jedan od primera je i "življenje u trenutku" što je posledica parcijalizacije vremena odnosno osoba živi sada za ovaj trenutak, a razmišljanje o dugoročnim posledicama odlaže za budućnost.

- *Izbegavanje generalizacija*: izbegavanje uviđanja principa, pravilnosti koje stoje iza pojedinačnih događaja, misli, ideja, što kao posledicu može imati govor bez "poente". Prepričavanje događaja i iskustava bez mentalnog napora da se iza tih pojedinačnih događaja vide pravilnosti. Govor koji postaje brbljanje, bez prenošenja jasne poruke, i time predstavlja izraz nepovezanog uma.

2.2. Zamene za mišljenje - odbrambeni mehanizmi od razmišljanja

Ako je funkcija mišljenja koje bi trebalo da služi razumevanju i adaptaciji stvarnosti ugrožena, ona se mora zameniti nečim što nije zrelo, kompleksno razmišljanje, ali liči na to, daje nekakvu orijentaciju. Zato se razvijaju odbrambeno kvazi mišljenje, infantilno, kao oblik odbijanja da se odraste i "misli svojom glavom". Odbrambeni mehanizmi i jesu mehanizmi usmereni na neodrastanje, odnosno izbegavanje separacije i individuacije. Zabrana na mišljenje je zabrana na odrastanje, na samostalnost u rasuđivanju, a ovo može biti korišćeno od strane različitih

agenasa socijalizacije (porodica, društvo, škola, mediji) kako bi se bespogovorno prihvatili neki stavovi koji služe održanju Sistema. Ovde ćemo navesti neke koje smo uočili kao pojave u savremenom društvu:

- *Mainstream “mišljenje”*: Zamena generalizacija, promišljenih i integrisanih principa "progutanim" introjektima. Nemoguće je funkcionisati u svetu odraslih bez ikakvih principa, stavova, uopštenijih ideja, uverenja. Taj nedostatak provarenih, promišljenih generalizacija zamenjuje se generalizacijama koje su usvojene bez razmišljanja i koje se ne preispituju, u koje se ne u-veravamo, već ih nekritički gutamo da bismo se konformirali sa svojom referentnom grupom, grupom kojoj želimo da pripadamo, čijeg se odbacivanja ili sankcija plašimo. Prethodno opisani odbrambeni mehanizmi “pripremaju teren” za ove vrste odbrambenog mišljenja. Osoba će, u strahu od odbacivanja i zbog nedostatka uverenja u svoje mišljenje koje je nastalo promišljanjem, izbegavati polemiku koja je nedopustiva jer prethodi da sruši čvrstoću uverenja koja su zamena za mišljenje. Oni koji nemaju isto, “zvanično prihvaćeno” mišljenje se otpisuju, što je postala uočljiva društvena pojava nazvana “*kultura otpisivanja*”.

- *Kultura otkazivanja* (“cancel culture”): kulturni fenomen u kojem je pojedinac za kojeg se misli da je “politički nekorektan” i da je delovao ili govorio na neprihvatljiv način, biva izopšten, bojkotovao, izbegavan, otpušten ili napadnut, često uz pomoć društvenih medija (Bromwich, 2018). Ovo izbegavanje-otkazivanje se može proširiti na društvene ili profesionalne krugove bilo na društvenim medijima ili lično, a često uključuje poznate ličnosti.

- *Konformizam, manirizam, praćenje trendova uspeha, ponašanja “referentne grupe”*: Umesto izvlačenja generalizacija promišljanjem, manirizam je zamena za principe, etiku koja proizilazi iz njih i predstavlja se kao iskreno ponašanje a zapravo je imitacija njega. Manirizmi nisu identifikacije sa nečim što smo svesno procenili kao vredno i identifikovali se sa tim, već progutani i smislom nepovezani introjekti i ponašanja koja samo stvaraju utisak komunikacije, povezanosti, adaptacije i mišljenja. (npr. “give me a hug”- manirističko grljenje bez stvarne povezanosti, maniristički prazan govor, naučene fraze, opšta mesta, frazeologija).

Da bi se ovakve zamene za mišljenje održale, potrebne su određene “kontraveštine”, *odbrambene navike u mišljenju i govoru*:

- *Nedovršavanje misli i rečenica, teme*: kada se zahteva razmišljanje javlja se nesposobnost da se “drži nit”, odnosno da se zna na koju se temu misli, o čemu se razgovara. Odbrambene česte promene teme u mišljenju i razgovoru, priča “o svemu i svačemu”, gubljenje niti, neizvlačenje poente, zaključka, rasplinuti govor. Ideja ili misao se ne nastavlja, ne izvlače se konsekvence ideje, ne povezuje se sa drugim idejama, ne dovodi se u vezu sa oprečnim idejama. Posledica je konfuzni um, nepovezan, nedomišljen, sa čvrstim introjektovanim uverenjima međusobno nepovezanim i nedovedenim u pitanje.

- *Zamagljivanje i isključivanje*: pogled na svet kao kroz maglu, nema potrebe da se nešto o čemu se misli pojasni, stvarno razume, da bude "kristalno jasno". Osoba se zadovoljava time što se nešto "nazire". U održavanju zamagljivanja pomaže i neinformisanje ili površno informisanje. Zamagljivanje je oblik izbegavanja odnosno neprisutnosti. To je i oblik izolacije od problema, isključivanje - tu sam, ali ne opažam jasno, 'ne registrujem'. Takvo isključivanje je često praćeno opuštanjem oćnog mišića što zamagľuje jasnoću viđenja. Kada gledate osobu koja se isključila zamagľivanjem imate doživľaj kao da gleda kroz vas.

- *Etiketiranje*: Davanje epiteta umesto mentalizacije. Na pitanje zašto neko nešto radi odgovara se epiteto: npr. "Zato što je kreten.". Epitet se doživľava kao objašnjenje, slično kao argumentum ad hominem (logička greška u kojoj se osobina ili okolonost neke osobe koristi kako bi se opovrgnula valjanost njene tvrdnje, iako one nisu logički povezane). Nema pokušaja psihološke analize, motivacije, da bi se došlo do razumevanja nećijeg stanja i ponašanja. Epitet se doživľava kao dovoljno objašnjenje. Zvući kao mišľjenje, stav, procena.

- *Reproduktivna, repetitivna tumaćenja*: Pojava se vidi, ne negira se, ali se o njoj ne razmišľja već se papagajski reprodukuju tumaćenja pojave, stavovi, najćešće medijski propagirane. Ne podnosi se ispitivanje i polemisanje o reprodukovanim, repetitivnim tumaćenjima. U nedostatku sopstvenih misaonih veza drži se tućih, introjektovanih. O introjektu se ne raspravľja jer nije sažvakan, svaren, promišľjen pa usvojen identifikacijom, već progutan.

Naše razumevanje odbramenih mehanizama od razmišľjanja bi mogli dovesti u vezu sa načinom na koji je Aron Bek (1972) opisao *kognitivne distorzije* u mišľljenju odnosno automatske misli i mišľjenja po navici. Navešćemo neke kognitivne distozije koje navodi Bek da bismo videli kako one zapravo krše pravila logike kako bi se izbeglo dubľje promišľljanje o odrećenim temama.

- *Skok na zakľjućke*: Umesto da se iz realnih dokaza izvedu logićni zakľjućci, usmerava se odmah na zakľjućak (ćesto negativan), a zatim se traže dokazi koji bi ga podržali, ignorišući realne dokaze. „Skakaći” na zakľjućke ćesto mogu postati ųrtva uverenja da su "ćitaći misli" drugih (jer veruju da znaju istinske namere drugih bez razgovora s njima) i da mogu da "proriću sudbinu" (predvićaju kako će se stvari odvijati u budućnosti i veruju da su ta predvićanja istinita).

- *Fokusiranje na negativno*: preteranom generalizacijom i zanemarivanje pozitivnog, pojedinci se fokusiraju na negativno. Osobe koje na ovaj način razmišľljaju, propuštaju svoje misli kroz nekakav „mentalni filter” pa, umesto da primete brojne pozitivne stvari koje se dešavaju oko njih, one se fokusiraju na onu jednu koja je negativna.

- *Preterana generalizacija*: negativno zakľjućivanje koje se širi na dogaćaje koji nisu u direktnoj vezi sa predmetnim dogaćajem koji procenjujemo. Iz malog reprezentativnog uzorka izvlaćimo zakľjućke velike opštosti. Preterane i olake generalizacije su takode zamena za generalizacije koje bismo dobili kroz dubľje razmišľljanje i otkrivanje obrazaca, veza između pojava koje mogu imati opštiji karakter. (Beck, 1972.)

3. Društveni uticaji na formiranje vertikalnog nesvesnog

U ovom delu rada pozabavićemo promenama u društvu koje su dovodile do tipičnih promena u organizaciji Ega i Super ega i uticale na izgradnju određenih učestalih karakternih struktura ljudi kao oblika adaptacije na nezdrave društvene okolnosti.

3.1. Represivna kultura i neuroza

Represivnu kulturu su katakretisale previše stroge moralne norme u sukobu sa ljudskom prirodom koja teži da zadovolji svoje seksualne i agresivne nagone, impulse. Potrebe Ida (nagonski deo naše ličnosti) i Super Ega (socijalni deo naše ličnosti, savest) su u sukobu, a između njih je Ego (svesni deo naše ličnosti koji pokušava da se adaptira, da uskladi različite potrebe, medijator). Kada Ego ne može da se snađe, kad mu popuste odbrane, onda je čovek u problemu, izbijaju mu simptomi, napetost i to se prepoznaje kao neuroza. Ukratko, neurotičari su ljudi koji prihvataju norme društva i potiskuju one delove sebe koji se ne slažu sa tim normama u nesvesno. (Freud, 1938; Fromm 1955; Reich, 1946)

Međutim, sa popuštanjem tih stega represivne kulture nije došlo do oslobađanja čoveka i njegovog razvoja u zreliju, ne-neurotičnu ličnost. Naprotiv, deluje kao da su se promene odvijale u suprotnom smeru, ka nižim nivoima razvoja. što je za posledicu imalo nastanak narcističke, perverzne i psihotične kulture.

3.2. Narcistička kultura i narcističke patologije

Sredinom dvadesetog veka sve veći broj autora govori o promeni kulture u takozvanu narcističku kulturu. Laš (Lash, 1991) je pokušao da hegemoniju modernog kapitalizma dovede u vezu rastom potrošačke kulture u vremenu koje sledi, i rastom potrošačkog mentaliteta koji je doveo do uspona narcističke strukture ličnosti, u kojoj je poimanje ljudi kao slabih i lomljivih dovelo do, između ostalog, straha od vezivanja i dugotrajnih veza (uključujući i religijske), straha od procesa starenja (primer „kult mladosti“ tokom 60-ih i 70-ih) i preteranim interesovanjem za slavu i poznate ličnosti (u početku negovanim kroz industriju pokretnih slika, a kasnije uglavnom kroz televiziju). Narcistična osoba je dobar potrošač onoga što mu, zapravo, ne treba, što izvire iz njegovih narcističkih potreba, iz sujete. Cilj društvenog uticaja u ovom slučaju bi bio da se razvije sujetan čovek, dobar potrošač „imidža“, „brendova“ i ostalih potrepština narcističke strukture ličnosti. Zavedeni čovek koji dobrovoljno postaje kupac svega što mu je prodato kao pokazatelj njegove vrednosti.

U psihoterapijskoj literaturi razvijaju se teorije i metode za rad sa narcističkim sektorom ličnosti, sa narcističkim tranferom, selfobjektnim transferom... Neurotičari su patili od krivice, a narcisi od „narcističkih povreda“, povređene sujete, osećaja lične vrednosti, stida (ako bi im bila narušena slika veličine) i praznine. „Imidž“, „Marketing“, „Brending“...ključne su aktivnosti narcisa kojem je važnije kako izgleda, kako se predstavlja, nego ono što stvarno jeste, ali ima potrebu da se predstavi kao vredan u skladu sa nekim ključnim moralnim vrednostima.

Šta je sa sadašnjim društvom i kakvu strukturu ličnosti podstiče kroz agense socijalizacije, porodicu, školu, vršnjačke grupe, medije, društvene mreže? U mnogim radovima nailazimo na mišljenje da narcističku kulturu smenjuje perverzna kultura.

3.3. Perverzna kultura

Narcizam i individualizam kasnog dvadesetog veka su, kroz vrednovanje sebičnosti, pohlepe, bogaćenja i eksploatacije, pripremili teren za razvijanje perverznog načina funkcionisanja „žmurenjem“ na različite devijacije (Hoggett, 1992). U uobičajenom korišćenju, često se smatra da izraz perverzija označava seksualnu devijaciju ili seksualizovane prakse koje su izvan normi jednog društva. Perverzija je često bila povezana sa seksualnim aktivnostima, od kojih su neke možda u prošlosti bile označene kao „perverzne“, ali su kasnije podvedene pod „normalne“, ili s vremenom izbrisane sa liste perverzija. Danielle Knafo i Rocco Lo Bosco u knjizi „Doba perverzije-želja i tehnologija u psihoanalizi i kulturi“ (Knafo i Lo Bosco, 2016) proširuju koncept na društveni okvir. Autori počinju svoju knjigu tako što nude pregled perverzije danas i obrazlažu kako se ona odnosi na društvena pitanja koja prevazilaze individualne psihopatologije ili mentalno zdravlje.

Susan Long (2002) proširuje dalje ovaj okvir istraživanja na problematičnu organizacionu dinamiku korporacija i institucija koja je prvenstveno konceptualizovana u terminima neurotičnih i psihotičnih procesa, to jest promovisano je razmišljanje o organizacijama unutar psihoterapijskih okvira (Bion, 1970) koje je imalo efekat patologizacije organizacija, ljudi na poslu i njihove grupne dinamike. Konceptualizacija 'perverznog' dovodi u pitanje ovo gledište jer se na njega ne gleda tako lako kao na patologiju, već češće kao na korupciju koja uključuje pitanja moći i društvenih odnosa sa namerom zlostavljanja. Autorka (Long, 2002) sugerise da nas perverznost tera da razmišljamo o načinu na koji ljudi postaju nesvesno povezani jedni s drugima. To nas vodi do ideje o tome kako se ljudi odnose jedni prema drugima i kako njihove ideje promovišu kolektivno značenje. Ovo je nazvano vrhovnim principom zajednice (društveni zakon), gde se glavna dinamika shvata kao princip delovanja za društvo u celini. Nema sugestije da svaki, ili čak većina pojedinaca lično pokazuje dinamiku u njenom kliničkom smislu. Ono što se sugerise jeste da društvo funkcioniše sistemski na osnovu identifikovane dinamike i da će to zauzvrat uticati na pojedince i oblikovati njihovo ponašanje. Narcisoidno društvo promoviše razvoj sve perverznijeg društva „žmurenjem na nepravdu, korupciju, eksploataciju...stvarajući perverzne strukture traženjem (nesvesnih) saučesnika u koruptivnom ponašanju. Perverzno se razlikuje od samoljublja/samo-interesa narcističke dinamike, koja ostaje unutar društvenog zakona, ili barem priznaje zakon i pokušava da ostane unutar njega. Štaviše, (sekundarni) narcis žudi za ljubavlju i priznanjem drugih. Perverzna pozicija u sebi nosi eksploatatorski stav, pri čemu se drugi prvenstveno smatra saučesnikom u postizanju eksploatacije.

U Frojdijanskoj psihoanalizi (Freud, 1938), perverzijom se smatra devijacija od normalnog cilja seksualnosti odrasle osobe. Perverzne forme seksualnosti su shvaćene kao fiksacije na nekom ranijem stadijumu razvoja seksualnosti (odrasla osoba ima detinje oblike seksualnosti). Seksualni instikt je očigledan, ali je objekt ka kome je usmeren neprikladan ili nezreo. Na primer kod fetišizma (neki predmeti ili delovi tela posebno uzbuđuju, npr. cipela, stopalo...), sadomazohizma, seksualne zloupotrebe dece, vidljivo je da postoji seksualni impuls, ali je objekt neprikladan, kao i način odnošenja sa objektom (sodomazohistički, ekspolaoatacija).

Šira definicija perverznosti nije tako tesno povezana sa seksualnošću, već govori o određenom *širem stanju izopačenja uma*. Na primer, Susan Long (2002) navodi da se u oksfordskom rečniku perverzija definiše kao „ *upornost u zabludi, razlikovanje od onoga što je razumno i potrebno* “. Pervezno stanje uma je „ stanje poricanja stvarnosti, uprkos težini dokaza koje teži da bude uporno i nastavlja se “.

Dakle, jedna od ključnih osobina perverznog uma je *negiranje stvarnosti, onoga što je ispravno i istinito*. Takva osoba je svesna da je nešto pogrešno ali je, u isto vreme, uverena da je pogrešno u redu i u tome ima stav krute uverenosti. Na primer, sadista zna da mučenje drugoga nije u redu, ali njemu treba žrtva i oseća da je u redu da druga osoba bude sredstvo za zadovoljenje njegovih potreba, te on negira znanje da to nije u redu i sa upornošću želi da zadovolji svoju potrebu. I ne samo to, već i *da stvori okolinu koja bi podržavala njegovu perverziju*. Primer takvog načina razmišljanja bi mogli primetiti u rijaliti emisijama gde je perverznost „ društveno prihvaćena “, način da se bude interesantan, „ šokira“ publika i da se zaradi rastom gledanosti i publiciteta.

Frojd je (Freud, 1938) analizirao ovu dinamiku kao postignutu cepanjem ega tako da se veruje i „da“ i „ne“, a u isto vreme. Iza ovog cepanja ega stoji strah od toga da ste u stanju neizvesnosti i 'neznanja'. Frojdova analiza fetišizma (koji se posmatra kao prototip perverzne dinamike uopšte) posmatra fetiš kao zamenu za majčin penis – nešto u šta dete veruje i uprkos dokazima svojih čula, odbija da odustane. Neverica bi značila da je pogrešio u svom (prvobitnom) željenom verovanju. Dinamika je:

- *poricanje* mogućnosti kastracije; i
- *zadržavanje fantazije* falične majke i zamena falusa fetišom.

Važno za argument ovde je *poricanje pozicije neznanja*. Fetišista odbija istinu o polnoj diferencijaciji i stoga odbija implikaciju da je njegova ili njena rana detinjasta teorija seksualnosti (tj. gde su i majka i otac imali penis) bila pogrešna. To bi impliciralo da on/ona zapravo u jednoj fazi nije znao (istinu o seksualnosti – barem onakvu kakvu zastupaju odrasli). Ovo izgleda nepodnošljivo i dete se drži netačnog saznanja pred neželjenom istinom. Kao da on ili ona neće da prihvate da su jednom bili u stanju neznanja, sa osećajem nemoći i nezrelosti. Štaviše, stalni osećaj nemoći može rezultirati mogućim ponovnim pojavom takvog stanja. Strah

od neznanja dovodi subjekta u svesnu perverznu i krutu sigurnost. Sigurnost zahteva potvrdu od strane drugog, tako da je saučesnik potreban ili stvoren. Saučesnik se tretira kao produžetak sebe. Ovaj saučesnik može biti utkan u perverziju - sadisti treba žrtva. Pozicije „neznanja“ i „rigidne sigurnosti“ važne su kada kasnije razmatramo perverziju iz šire ili organizacione perspektive analizirajući perverzno stanje uma šire zajednice, medija, organizacija. Mediji, takođe, znaju da to što prikazuju nije u redu, da je perverzno, da je to rušenje dostojanstva ljudi...ali su uporni u svom stavu da je nenormalno u redu (jer donosi gledanost, novac). Što perverznije, to interesantnije.

Hinshelwood (1991), u svom rečniku „klajnijanskog“ mišljenja, kaže da su klajnijanci „sklonili da sve perverzije smatraju manifestacijama nagona smrti – impulsima koji iskrivljuju seksualnost“. Takođe važna u opisu perverzije je debata oko toga da li je perverzna pozicija kreativna, kao i destruktivna, korumpirana i kriminalna. Chasseguet-Smirgel (1984), smatra kako perverzija funkcioniše unutar ciklusa destruktivnosti i kreativnosti i da je centralno u tome izazov zakonima prirode i društva - sve granice moraju biti razbijene od strane perverznih, uključujući i generacijske granice. Nesposobno da se nosi sa inferiornošću u odnosu na oca u faličkoj fazi, prepoznajući svoju polnu nezrelost i nesposobnosti da ispuni želju majke, dete, koristeći poricanje kao glavnu odbranu, degradira sve povezano sa očinskim poretkom, autoritetom, vrednostima gradeći neki svoj “novonormalni” iluzorni svet. „Moja hipoteza“, kaže Chasseguet-Smirgel, „je da perverzija predstavlja rekonstituciju haosa, iz kojeg nastaje nova vrsta realnosti, ona analnog univerzuma. Ovo će zauzeti mesto psihoseksualne genitalne dimenzije, dimenzije oca“.

Phillip Rieff (1996) govori nešto slično. Kaže da, na prelomnoj tački, kultura više ne može da se održava kao ustaljeni raspon moralnih zahteva. Njene nadležnosti se smanjuju; zahteva se manje, dozvoljava više. Spektakl postaje funkcionalna zamena za vrednost, za ono što je sveto. Masovne regresije se dešavaju sa velikim delovima stanovništva koji se vraćaju na nivoe destruktivne agresije koji su joj istorijski dostupni. Individualna psihička odbrana poricanja i želje za sigurnošću čini se osnovom za ukidanje granica. Perverzno stanje uma nije izgubljeno u neizvesnosti jer ništa nije bitno i sve može da prođe, dozvoljeno je. Chasseguet-Smirgel i Rieff (1984, 1996) vide ulogu koju ova pozicija igra u procesima društvenih promena kataklizmičkog tipa, čak i ako vide i podrazumevanu ličnu destruktivnost.

3.4. Razlike između neurotičnog, psihotičnog i perverznog stanja uma

Psihoanaliza je istraživala povezanost uma sa dva mentalna principa-principom zadovoljstva (“primarni princip”) i principom realnosti (“sekundarni princip”). Glavni oblici psihičke organizacije se posmatraju kroz prizmu njihovog odnosa prema zadovoljstvu i stvarnosti (Freud, 1924). Neurotičan/normalan položaj prvenstveno koristi *represiju*. Stvarnost se iskrivljuje jer su njeni delovi nepodnošljivi i kada potisnute misli prete da postanu svesne, koriste se odbrambeni mehanizmi. Oni deluju na iskrivljavanje stvarnosti. Odnos prema

stvarnosti je prilagodljiv i kada neurotičar postigne normalnost (to jest, kada je neurotičar sposobniji da misli svoje misli, a ne da neželjene misli pretvori u simboličke simptome), onda se odnos prema stvarnosti može zasnivati ne-odbrambenom iskustvu.

Psihoteični položaj uključuje ozbiljno cepanje i stvarnosti i ega, jer je veći deo stvarnosti omražen i odbačen. Libido se okreće ka unutra i razmišljanje je van dodira sa stvarnošću. Njime dominira fantazija. Za Biona (1961) u ovoj poziciji destruktivnost je usmerena na odnos sa stvarnošću i samim tim se uništavaju razmišljanje i povezivanje jer je mišljenje transformacija iskustva u realnom, ali frustrirajućem okruženju. Psihoteični položaj je narcisoidan, a veza sa drugima je prekinuta i odcepljena. U psihoteičnoj poziciji su očigledni mehanizmi fragmentacije mišljenja karakteristični za ono što smo na početku ovog rada nazvali *vertikalno nesvesno*.

Kako onda možemo definisati perverznost? Kao i kod psihoteične pozicije, ego je podeljen. Međutim, odnos prema stvarnosti je ambivalentniji. Kao i kod potiskivanja, odbrana poricanja stvarnosti podrazumeva izvesno prepoznavanje realnosti pre njenog odbacivanja. Za razliku od potiskivanja, prepoznavanje stvarnosti kod perverzne organizacije stoji rame uz rame sa njenim poricanjem, čak i u svesnoj fantaziji. To je upravo odlika vertikalnog nesvesnog, nesvesnost ili odbijanje povezanosti između svesnih pojava. Negacija logičkih principa, ono što je Frojd je (1938) analizirao kroz dinamiku fetišizma postignutu cepanjem ega tako da se veruje u oprečne stvari, i u „da“ i u „ne“.

Iako se razvojni zastoj i psihoneurotska odbrana smatraju centralnim u nastajanju perverznog stanja uma, što bi ih svrstalo u okvire problema mentalnog zdravlja, isto tako su, pri pokušajima definisanja, bitne i odlike vezane za korupciju, agresiju i nezakonitost u smislu društvenih granica. Ova teškoća definicije se najjače pokazuje u načinu na koji se društva nose sa perverznošću.

Long (2000) razmatra još jedan faktor u psihoanalitičkom razumevanju perverzije: odnos između perverzije i disocijacije. Perverzno se ponekad shvata kao suprotnost neurozi utoliko što fantazija nije potisnuta već očigledna, a glavne odbrane su poricanje i pomeranje. Međutim, poricanje se takođe koristi u disocijativnim stanjima, koja se obično smatraju neurotičnim (misli na amneziju, fugu i višestruku ličnost).

Ova disocijativna stanja su sasvim drugačija od stanja anksioznosti (za koja bi se moglo reći da su sama suština neuroze) i izgleda da zahtevaju odnos prema stvarnosti sličan onom opisanom u perverziji. Uzmimo, na primer, ekstremni slučaj višestruke ličnosti. Ovde je ego podeljen, subjekt poznaje i ne poznaje različite prisutne ličnosti, stvara se iluzorna stvarnost i čitavi društveni konteksti ili stvoreni životi se nesvesno odslikavaju kao „saučesnici“. Ključna karakteristika je prisustvo proizvedenog identiteta. Istraživanja imaju tendenciju da pokažu da je disocijacija odgovor na traumu, psihološku ili fizičku. U posebnim slučajevima, disocijacija može biti odložena reakcija na traumu iz ranog detinjstva. Dinamika uključuje želju da se, bukvalno, izađe iz bolnog tela ili psihe i stoga je radikalniji oblik odbrane od potiskivanja (veće

je iskrivljavanje stvarnosti). Kada je određeno stanje saznanja odbačeno (tj. bolan skup misli), onda perverzna struktura disocijativnih stanja postaje jasnija. Ovo tako često predstavlja disocijativni odgovor zlostavljanog deteta. Ne odbacuju se samo trauma i bol, već i znanje o zlostavljanju i možda nasilniku koji je takođe glavna figura zavisnosti.

Ova rasprava je važna jer daje naznaku veza između perverznog poricanja, disocijativnih stanja i iluzornog identiteta. Jedno rešenje žrtve sadističkog ili seksualnog zlostavljanja je da postane saučesnik ili čak da ponovi zlostavljanje kasnije u životu kroz identifikaciju sa agresorom. Iako su zlostavljač, žrtva i saučesnik prilično različite uloge, sa različitim pojavnim simptomima ponašanja, svaki od njih je uhvaćen unutar parazitskog i perverznog sistema, bez obzira da li su nosioci uloge toga svesni ili ne.

Sledeće stavke vezane za perverzno stanje uma sumiraju psihoanalitičko razumevanje perverzije izvedeno iz gornje diskusije i iz radova Pajaczkovske, (2000); Chasseguet-Smirgel, (1984) i Lakana, (1970).

3.4.1. Odlike perverznog stanja uma

1. Perverzno stanje uma nije samo jednostavna devijacija od moralnih normi. Ono u sebi nosi uživanje individue na račun šireg dobra. Uzajamnost koja je osnova zrelih odnosa među ljudima ne postoji. Drugi se koristi ili zloupotrebljava kao sredstvo. Parazitira se na račun drugoga koji se ne prepoznaje kao osoba već samo kao proizvedetak sopstvenih potreba.

2. Osoba perverzne strukture ličnosti vidi realnost (nije luda, vidi da je nešto loše), ali je negira jer ugrožava njene sebične interese. *Negira vrednosne norme i kreira svet iluzija.*

Realnost ugrožava lični interes ili prethodnu sigurnost. (Ovo može biti poseban slučaj pozicije 'i/i' o kojoj je govorio Frojd, a koja omogućava "kreativnost" držanja suprotnosti u umu, ali je njihova povezanost iluzorna (tipična odbrambena "metodologija" vertikalnog nesvesnog. Nudi destruktivnost poricanja istine/stvarnosti i uspostavljanja parazitskih odnosa sa drugima. Ovo je mamac perverznog). Perverzno stanje uma ima za cilj uništavanje društvene diferencijacije i stvaranje sveta iluzija. Izopačena rešenja trijumfuju nad uništavanjem barijera, granica i razlika. Štaviše, pošto represija nije glavna odbrana, fantazija je direktnije dostupna svesti. Perverzno stanje uma ruši društvene i generacijske granice (Chasseguet-Smirgel, 1984.).

3. Sklon je da, svesno ili nesvesno, *uvlači druge kao saučesnike u svojoj perverziji.*

Na primer, u incestu, negirano, prikriveno ili potisnuto znanje drugog roditelja može biti važan deo porodične dinamike.

4. *Na socijalnom nivou, perverzno stanje uma cveta kada dominiraju instrumentalni odnosi, kada se ljudi tretiraju kao sredstva za postizanje određenih ciljeva* (npr. u rijalitetima – za

postizanje senzacije, gledanosti, zarade). Perverzni um sistema i zna i ne zna istinu, zna da je nešto loše, ali ga prikazuje kao dobro i koristi za sebične ciljeve.

5. *Perverzija rađa perverzije*. Korupcija rađa korupciju zbog saučesnika i njihovog kasnijeg poricanja i samoobmane. Perverzne odbrane mogu dobiti karakteristike nagona, biti pokretačka sila kao nagon.

Jedna od ključnih tendencija perverzne kulture je promena oblika povezanosti među ljudima. Bion (1970.) govori o tri ključna oblika povezanosti: *komenzalna*, *parazitska* i *simbiotska*. Pod *komenzalnim* se misli na odnos u kojem dva objekta dele treći u korist sva tri. Pod *simbiotskim* se misli na odnos u kome jedan zavisi od drugog na obostranu korist. Pod *parazitskim* se misli na odnos u kojem jedno zavisi od drugog da bi proizvelo treće, što je destruktivno za sva tri.

Moglo bi se reći da psihotična struktura koja živi u sopstvenom paralelnom univerzumu ima vrstu komenzalnog odnosa sa društvom i realnošću. Međutim, psihotični ili narcistički položaj nije uvek tako bezopasan. To uključuje uništavanje veza u razmišljanju. Na društvenom nivou ovo uključuje uništavanje veza sa zajednicom – razmišljanja koje se gradi sa drugima. Komenzalni odnos je onaj u kome se dve ideje, objekta itd. razvijaju jedna pored druge, ali bez direktnog međusobnog odnosa (može se smatrati bezopasnim). Faktor koji omogućava da komenzalna povezanost bude kreativna, a ne destruktivna, jeste vrsta kontejnera (tj. grupe ili društva) u kojem se ideje javljaju.

Neurotično/normalno stanje uma, alternativno, može se shvatiti kao manje ili više simbiotično u odnosu individue i drugih (i društva). Mišljenje drugih, stavovi društva, utiču na mišljenje individue i obrnuto. Mogu biti u konfliktu ili odgovarajuće “kontejnovanje” (primanje) može imati terapijski i ponekad transformativni uticaj.

Šta je sa perverznim stanjem? Perverzna pozicija, kao što je opisano ranije u ovom članku, je poricanje stvarnosti sa kojom se susrećemo i koja se nastavlja. To jest, perverzna pozicija je zaista „uporna u svojoj grešci“. Ranije se takođe tvrdilo da je perverzno stanje više srodno primarnom nego sekundarnom narcizmu gde su drugi eksploatisani ili korišćeni kao saučesnici. To je pozicija ne toliko samoljublja, koliko (iluzorne) samodovoljnosti. Stanje duha odlučno da ostane u poricanju dokaza, zajedno sa korumpiranom institucionalnom moći, ima implikacije na kolektivni život.

Šta se dešava kada neurotičnu, psihotičnu i perverznu dinamiku posmatramo u smislu mogućnosti spoznaje? Mogli bismo reći da:

- *neurotičar* zna nesvesno, ali nije u stanju da o određenim spoznajama misli svesno jer su izvesna znanja koja su procenjena kao nepoželjna za okolinu ili Super Ego, potisnuta. Zato ih on izobličuje kroz nesvesne odbrambene mehanizme.

- *psihotičar* ima misao vezanu za unutrašnje procese, ali je tretira kao konkretnu stvar povezanu sa narcisoidnim sopstvom, i stoga ne može promišljati misao, obrađivati je ili je povezati sa drugima.

- *perverzno stanje uma* poriče novu misao i ne može odustati od sigurnosti svog prethodnog položaja, viđenja, uverenja...čak i dok na nekom nivou zna da greši. Može se stvoriti iluzorni i idealizovani svet da bi se premostila kontradikcija. Takva izvesnost zahteva potvrdu drugog lica, pa je potreban saučesnik. Ovaj saučesnik može biti utkan u perverziju, ali glavni odnos je imati drugog da potvrdi izvesnost i moć i da razbije sumnju uprkos kontradiktornosti. To znači, međutim, drugog koji je potčinjen i koji se stoga tretira kao objekat. Odnos je parazitski.

U parazitskom odnosu je psihoterapijski okvir razmišljanja najviše izazvan. Stvaranje i tretman 'drugog' kao saučesnika, i poricanje stvarnosti, a istovremeno poznavanje te stvarnosti, postavlja perverzno u okvir nečeg drugog osim bolesti. Možda ova razlika između okvira leži iza poteškoća koje korektivne službe imaju u radu sa seksualnim prestupnicima. Potpuno smo nesigurni kao društvo da li ove ljude treba lečiti ili zatvoriti; bilo da su bolesni ili zločinci. Osim primene na pojedinca, primene psihoanalitičkih spoznaja na grupe i organizacije, nažalost, nisu imale mnogo toga da kažu o perverznoj praksi i dinamici.

Razumevanje perverznog može ne samo da baci svetlo na perverzne sisteme u širem smislu (organizacije, institucije, društvo), već može da pomeri analizu organizacija sa primarnog psihoterapeutskog pogleda na nešto drugo, na perverzne društvene odnose, na ugrađenost eksploatacije i odnosa prema čoveku kao prema predmetu u društveni sistem, institucije i organizacije. Da bi se takav sistem održavao i proširivao svoje oblike vladanja i eksploatacije potrebna je određena struktura podanika koja će u tome saučestvovati. Da li nas razvoj tehnologije vodi ka oblikovanju psihološke strukture ljudi koji će živeti neki svoj iluzorni život u nekoj virtualnoj realnosti, ne komunicirajući međusobno i bez kontakta sa stvarnošću?

3.5. Da li je psihotična kultura sledeća stepenica?

Ako pratimo trend promena u oblicima tipičnih funkcionisanja čovečantsva, možemo se, sa pravom, zapitati da li je sledeća stepenica psihotična kultura, još jedan korak niže na razvojnoj lestvici mentalnog zdravlja i zrelosti.

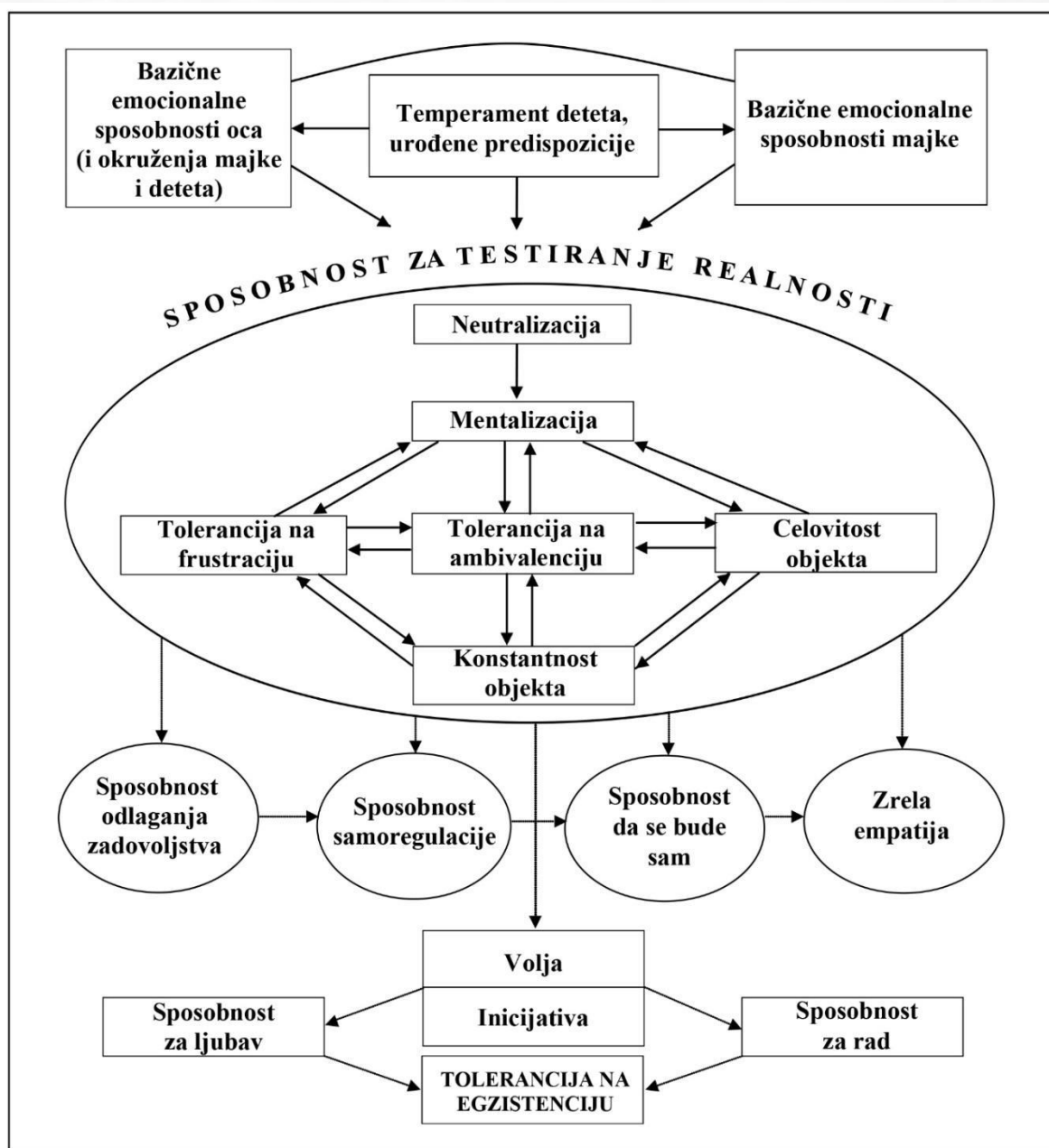
Ovakva orijentacija se razvija od strane društva na brojne načine. Od slabe povezanosti u porodici, usmeravanje deteta od ranog uzrasta na TV, kompjutere...gde se vežba kratkotrajna pažnja, stimulacija čula kratkim i efektnim sadržajima, bombastičnim, onemogućava stvaranje trajnih veza, "too much, too soon", nemogućnost obrade i povezivanja, varenja...brza zamena, čim nešto nije dovoljno uzbudljivo. Ne zahteva se trud da bi se dobilo zadovoljstvo. Nema snalaženja (intigencija je sposobnost snalaženja u novim situacijama), pasivno zadovoljavanje. U stresnim situacijama, kasnije, regredira se na ovo stanje što često vodi do upotrebe psihoaktivnih supstanci.

U psihoanalitičkoj literaturi detaljno se obrađuje uticaj i uloga majke na rani razvoj deteta, formiranje celovitosti i konstantnosti objekta...piše se o *dovoljno dobroj majci*, responzivnoj majci, ali se malo govori o uticaju društvenih faktora na samu tu majku, oca, porodicu. Smanjivanje porodijskog odsustva, anksioznost majke vezana za gubitak posla, gubitak statusa na poslu, društveno nevrednovanje materinstva...pored svega toga, nija baš lako biti “*dovoljno dobra i responzivna majka*”.

Čak i ako majka uspe da izbegne gorepomenute otežavajuće okolnosti postavljene od strane društva, ima tu još brojnih prepreka zdravom razvoju deteta, promena koje su nastale na putu od kulture potiskivanja, preko kulture potkupljivanja do kulture zaglupljivanja. Dete u razvoju čekaju negativni uticaji školstva, medija, društvenih mreža...

O promenama u Super Egu smo pisali u drugom članku (Jovanović i Stevanović, 2024), kao i o promenama u psihoterapijskom pristupu koje zahtevaju navedene promene u Egu i Super Egu sve veće broja ljudi, naših potencijalnih klijenata. Da li nam je potrebna nova teorija i nova metodologija ili se možemo prilagoditi i efikasno raditi sa klijentima na osnovu već poznatih teorijsko metodoloških znanja? U tekstovima o promenama u Super Egu i novoj psihoterapijskoj metodologiji za rad na integraciji Ega, jačanju njegove sintetičke funkcije, analizi i sazrevanju introjekata kroz psihoterapijski proces, ponudićemo neke perspektive za koje nam se čini da mogu biti od pomoći. O radu sa bazičnim kompetencijama za obradu emocija i upravljanje emocijama koje su osnova za razvoj sintetičke funkcije Ega pisali smo u knjizi “Sposobnost za ljubav i rad-O.L.I. Integrativna Psihodinamska Psihoterapija (Jovanović, 2013) i teorijsko metodološkom priručniku za OLI IPP (Jovanović, N. 2023). Ovde ćemo prikazati samo dijagram tih sposobnosti koji govori o tome iz kojih se bazičnih emocionalnih kompetencija, kao od Lego kockica, grade složenije sposobnosti i razvija sposobnost za testiranje realnosti i sintetička funkcija Ega (Slika 2).

Slika 2. Dijagram bazičnih emocionalnih sposobnosti i razvoj sintetičke funkcije Ega.

Izvor: Autor rada

Zaključak

Brojni kliničari, psihoterapeuti i drugi praktičari uočavaju da je došlo do promena u egu i super egu klijenata, posebno u zapadnoj kulturi i pokušavaju da ih povežu sa društvenim uzročnicima koji se, preko različitih agenasa socijalizacije, odražavaju na promene kod individue.

Kada su u pitanju promene u egu, možemo reći da su klasični mehanizmi "horizontalnog nesvesnog" (uveli smo termine horizontalno i vertikalno nesvesno da bismo razlikovali nesvesno koje je posledica potiskivanja i nesvesno koje je posledica cepanja i "parcijalizma" - mehanizma izbegavanja povezivanja, u kojem je individua nesvesna veza između svesnih aspekata uma.) u velikoj meri zamenjeni mehanizmima vertikalnog nesvesnog u kojem su uočeni novi, neopisani mehanizmi odbrane. Pored cepanja koje je već opisano u literaturi, i njemu pridruženih "primitivnih mehanizama odbrane" (negacija, projekcija, introjeksija, projektivna identifikacija...) uočili smo i mehanizme koji se grupišu oko mehanizma parcijalizacije-sklonosti nepovezivanju.

Parcijalizam je mehanizam koji nije aktivno, regresivno cepanje već sprečavanje spajanja. **Mehanizam izbegavanja spajanja** je nešto drugo. Nesvesna tendencija da se izbegava povezivanje osobina, predstava druge osobe, sebe, posla, izbegavanja kompleksnije slike bilo čega...koju smatramo posebnim mehanizmom odbrane protiv potencijalne ambivalencije ili preplavlivanja. Odbrana je postavljena unapred, kao nevoljnost uma da povezuje, slična nevalentnosti kod hemijskih elemenata. Nazvali smo taj mehanizam **parcijalizam** (ili atomizacija) - sklonost ka nespajanju. U kolokvijalnom govoru se za osobu koja ne spaja očigledno spojivo da "ne kopča". Kopča je oznaka za mehanizam koji nešto spaja. Mislim da je bitno da razlikujemo mehanizam cepanja nečega što je bilo spojeno, i parcijalizam koji je nesklonost ka spajanju, "kopčanju". Parcijalizam može biti trajnija odlika nečijeg mišljenja, fragmentiranog stanja uma. U održavanju tog fragmentiranog stanja parcijalizmu pomažu i drugi mehanizmi odbrane, jer mehanizmi odbrane "igraju timski", sa zadatkom da održe i podrže nepovezanost u mišljenju i odnosima. To najčešće čine utičući na pažnju, odvlačenjem pažnje od celine na veći broj nepovezanih delića. To je grupa mehanizama kao što su: skrolovanje, mehanizam površnosti, mehanizam nerazmišljanja i zamajavanja, aktivizam, građenje self-objektnih, parcijalnih odnosa, hiperfokusiranje, emocionalizacija mišljenja, obezvređivanje logike, izbegavanje generalizacija, zamene za mišljenje – odbrambeni mehanizmi od razmišljanja kao i *kontraveštine* (odbrambene navike u mišljenju i govoru).

U drugom delu članka osvrnuli smo se na sociokulturni kontekst u kojem su se dešavale promene u Egu i Super Egu u različitim istorijskim razdobljima, krećući se od represivne kulture, preko narcističke do perverzne kulture, sa tendencijom prelaska u psihotičnu kulturu.

Postavili smo pitanje kome je i zašto potreban čovek koji ne razmišlja, ne povezuje, parazitira, iskorišćava druge ne tretirajući ih kao ljudska bića...kome je i zašto potreban perverzni um i da li to, logično, vodi ka sledećoj stepenici-nekoj transhumanističkoj psihotičnoj kulturi?

Literatura

- Beck, A. T. , (1972) *Depression; Causes and Treatment*. Philadelphia. . University of Pennsylvania Press. ISBN 978-0-8122-7652-7.
- Bion, W. R. (1961) *Experiences in Groups*. London: Tavistock Publications.
- Bion, W. R. (1962). *Learning from Experience*. London: Marsefield
- Bion, W. R. (1970) *Attention and Interpretation*. London: Tavistock Publications.
- Bromwich, J. E. (June 28, 2018). "*Everyone Is Canceled*". *The New York Times*. ISSN 0362-4331. Archived from the original on August 13, 2019. Retrieved July 24, 2020.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1984) *Creativity and Perversion*. London: Free Association Books.
- Freud, S. (1915). *The Unconscious* (Standard Edition, vol. 14, pp. 159-190). London: Hogarth.
- Freud, S. (1924) '*Loss of reality in neurosis and psychosis* ', S.E., 19: 189-190. London, Hogarth Press, 1957
- Freud, S. (1938) *Splitting of the Ego in the Process of Defence*. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud 23:271-278
- Fromm, E. (1955) *The Sane Society* ISBN 978-0-415-60586-1
- Grala, C. (1980). *The concept of splitting and its manifestations on the Rorschach test*. *Bulletin of the Meninger Clinic*. 44 (3): 253—271.
- Harré, R. (1984). Social Elements as Mind. *British Journal of Medical Psychology*, 57, 127-135.
- Herdi, O. (2023) *A new defence mechanism in a modern world:flowing*, *Psychodynamic Practice*, 2023, Volume 29, No. 2, 154-158
https://www.researchgate.net/publication/363771066_A_new_defence_mechanism_in_the_modern_world_Flowing
- Hinshelwood, R. D. (1991) *A Dictionary of Kleinian Thought*. London: Free Association Books.
- Hoggett, P. (1992) *Partisans in an Uncertain World: The Psychoanalysis of Engagement*. London: Free Association Books.
- Jovanović, N. (2013) *Sposobnost za ljubav i rad-O.L.I. Integrativna Psihodinamska Psihoterapija*, Beoknjiga, Beograd. (380-381)
- Jovanović, N. (2023) *Development of basic emotional competences in OLI Integrative Psychodynamic Psychotherapy*, Amazon, ASIN B0DH4Y4L5P
- Jovanović, N. Stevanović, A. (2024) „Promene u Super Egu savremenog čoveka“, *Uvidi - Časopis Evropske Asocijacije za Integrativnu Psihodinamsku Psihoterapiju*, 1, 71-99.

Kernberg, O. F. (1967). „Borderline personality organization”. *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 14: 641—685.

Knafo, D. Lo Bosco, R. (2016) *The Age of Perversion: Desire and Technology in Psychoanalysis and Culture* (Psychoanalysis in a New Key Book Series 32) 1st Edition, Kindle Edition, Routledge

Lacan, J. (1970) *Ecrits*. London: Tavistock Publications.

Lasch, Ch. (May 17, 1991). The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations. W. W. Norton i Company. ISBN 0393348350.

Lerner, P. M. (1998). „The fifth scoring category”. *In Psychoanalytic perspectives on the Rorschach*. Hillsdale/London, NJ/England: The Analytic Press, Inc. str. 141-146.

Long, S. (2008). *The Perverse Organisation and its Deadly Sins*. Routledge

Long, S. (2002). Organisational Destructivity and the Perverse State of Mind. *Organ. Soc. Dyn.*, 2:179-207

Pajackowska, C. (2000) *Ideas in Psychoanalysis: Perversion*. UK: Icon Books.

Reich, W. (1946) The Mass Psychology of Fascism, (*Massenpsychologie des Faschismus*, translated by Theodore P. Wolfe

Rieff, P. (1966) *The Triumph of the Therapeutic: Uses of Faith after Freud*. UK: Penguin Books.

Segal, H. (1973). *Introduction to the work of Melanie Klein*. London, England: Karnac Books Ltd.